

Το σχολικό κλίμα: Θέσεις και κρίσεις των καθηγητών της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης*

Παπαδόπουλος Ν.**, Αθανασιάδης Η.***,
Γιοκρούση-Κολς Δ.,****

Περίληψη - συνοπτική παρουσίαση

Η μελέτη του σχολικού κλίματος και ειδικότερα των σχέσεων μεταξύ διδασκόντων και διδασκομένων είναι σημαντική τόσο για τον τομέα της σχολικής ψυχολογίας όσο και για τη διερεύνηση των κοινωνικών διαστάσεων του φαινομένου.

Προκειμένου να μελετήσουμε το αντικείμενο αυτό στο χώρο της ελληνικής δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης πραγματοποιήσαμε, σε πανελλήνιο επίπεδο, μια έρευνα με ερωτηματολόγιο για καθηγητές που υπηρετούν σε Γυμνάσια και Λύκεια της Ελλάδας. Οι ερωτήσεις ήταν ψυχολογικού και κοινωνικού χαρακτήρα.

Τα δεδομένα της έρευνας επεξεργαστήκαμε με δύο στατιστικές μεθόδους: την Ανάλυση Πολλαπλών Αντιστοιχιών και την Ιεραρχική Ταξινόμηση. Η πρώτη μας έδωσε τα κριτήρια ταξινόμησης και η δεύτερη μία τυπολογία του δείγματος.

* Εμπειρική ψυχοπαιδαγωγική έρευνα σε πανελλήνιο δείγμα καθηγητών. Η έρευνα αυτή έγινε στα πλαίσια του έργου του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου, έπειτα από εισήγηση του θέματος από τον υπεύθυνο σύμβουλο Ν. Παπαδόπουλο και απόσπαση των αναφερόμενων συνεργατών του στο Π.Ι. για το σκοπό αυτό. Για το προκαταρκτικό στάδιο της έρευνας εργάστηκαν ακόμη οι: Αθανασοπούλου Γ., Παναγιωτοπούλου Β., Χρονοπούλου Μ., εκπαιδευτικοί, και Τζέπογλου Στέφ., σύμβ. του Π.Ι.

** Σύμβουλος του Παιδαγ. Ινστιτ.-Επικ. Καθηγητής Ψυχολογίας Παν/μίου Κρήτης.

*** Δρ Στατιστικής - Κοινωνιολόγος.

**** Κοινωνιολόγος.

Στην έρευνα ξεκινήσαμε από την βασική υπόθεση ότι οι καθηγητές τα τελευταία χρόνια δεν χαρακτηρίζονταν κυρίως από αυστηρότητα όπως παλιά. Διαπιστώσαμε ότι τώρα τους χαρακτηρίζουν τρεις τύποι συμπεριφοράς, ο αυταρχικός-αυστηρός, ο δημοκρατικός και ο φιλελεύθερος, καθώς και ο τρόπος [εμφαντικός ή επιφυλακτικός] που απαντούν στις ερωτήσεις.

1. Εισαγωγή

Για να γνωρίσουμε καλύτερα το σχολικό κλίμα στην ελληνική δευτεροβάθμια εκπαίδευση και ιδιαίτερα το βαθμό αυστηρότητας, ανεκτικότητας ή φιλελευθερισμού των καθηγητών, πραγματοποιήσαμε έρευνα σε πανελλήνιο επίπεδο. Για το σκοπό αυτό επελέγη ένα αντιπροσωπευτικό δείγμα καθηγητών Γυμνασίου και Λυκείου που συμπλήρωσαν ένα τύπο ερωτηματολογίου με ερωτήσεις τόσο κοινωνικού-δημογραφικού όσο και ψυχολογικού-παιδαγωγικού χαρακτήρα¹.

Κατά τη σύνταξη του ερωτηματολογίου για τους καθηγητές είχαμε κατά νου τη διάκριση του Kurt Lewin για τους τύπους του καθοδηγητή μιας ομάδας, δηλαδή τον αυταρχικό, το δημοκρατικό και τον ανεξέλεγκτο (*Laissez-faire*)². Αυτή στάθηκε για μας μόνο θεωρητική αφετηρία και δεν ακολουθήσαμε κανένα μεθοδολογικό παραλληλισμό.

Το κλίμα βέβαια στην τάξη, στο σχολείο, στην σχολική και εξωσχολική ζωή νοείται πάντα στα πλαίσια που καθορίζει η κείμενη νομοθεσία για την εκπαίδευση. Στην έννοια μάλιστα του σχολικού κλίματος θα μπορούσαμε να περιλάβουμε τη διαπλοκή των ρόλων και των προσωπικών ιδιαιτεροτήτων καθηγητών και μαθητών, στην καθημερινή σχολική λειτουργία τους.

Ένας από τους λόγους που μας ώθησαν στην πραγματοποίηση αυτής της έρευνας ήταν η διαπίστωση ότι, από όσο γνωρίζουμε, δεν υπάρχει καμία άλλη παρεμφερής έρευνα με την ίδια θεματική και τις ίδιες διαστάσεις στον Ελληνικό χώρο, εκτός από την έρευνα του καθηγητή Π. Ξωχέλλη που πραγματοποιήθηκε κατά την περίοδο 1978-84 σε 858 δασκάλους και καθηγητές και καλύπτει ένα μέρος της δικής μας θεματικής (βλ. Βιβλιογραφία).

2. Προβληματική και υποθέσεις της έρευνας

Η προβληματική της παρούσας έρευνας έχει αφετηρία από

την μία πλευρά τα σύγχρονα γενικότερα προβλήματα της παιδείας και της εκπαίδευσης, όπως αυτά περιγράφονται στην σχετική βιβλιογραφία (πβ. κυρίως Amidon 1967, Clarque 1968, Combe 1971, Doring 1980, Tausch 1979, Φλουρή 1982, Παπαδόπουλος 1991, Τερλεξής 1975 και Κασσωτάκης 1981) και από την άλλη πλευρά τη σχολική ελληνική πραγματικότητα με τις ιδιαιτερότητες στο εκπαιδευτικό σύστημα.

Σε συνάρτηση με τα παραπάνω, το ερωτηματολόγιο του καθηγητή περιλαμβάνει τα εξής επιμέρους θέματα:

1. Τον τρόπο αξιολόγησης του μαθητή και τον ενδεχόμενο προβληματισμό του καθηγητή για τα κριτήρια με τα οποία αξιολογεί τον μαθητή.
2. Την διδακτική και παιδαγωγική άποψη και στάση του καθηγητή, μέσα στην τάξη (οι απόψεις του καθηγητή για τον μαθητή «πρότυπο»).
3. Τις διαπροσωπικές σχέσεις του καθηγητή με το μεμονωμένο μαθητή αλλά και την τάξη του ως μονάδα.
4. Τον τρόπο αντιμετώπισης του θέματος της «πειθαρχίας» του μαθητή ή αλλιώς, της συμμόρφωσης του μαθητή με το σχολικό κανονισμό.
5. Τη συνέπεια που δείχνει ο καθηγητής στους όρους που θέτει το σχολικό πρόγραμμα (από άποψη διδακτικής διαδικασίας και συμμόρφωσής του στα αναλυτικά και ωρολόγια προγράμματα του σχολείου κ.λπ.).
6. Την άποψη του για τις μαθητικές κοινότητες και το ρόλο του σχολείου στην κοινωνικοποίηση των μαθητών.
7. Το θέμα της επικοινωνίας με τους συναδέλφους του.
8. Τον προβληματισμό του καθηγητή για την ανάγκη επανεξέτασης της επιστημονικής και διδακτικής του επάρκειας.
9. Τη συμμετοχή του καθηγητή στις εκδηλώσεις των μαθητών μέσα και έξω από το σχολείο.
10. Τα συναισθήματα που τρέφει ο ίδιος για τη σχολική κοινότητα και τις εκτιμήσεις του για την σχολική ζωή.
11. Το θέμα του αυτοπροσδιορισμού του από επαγγελματική άποψη (ποια είναι η θέση, ο ρόλος και οι υποχρεώσεις του στα πλαίσια της ευρύτερης κοινωνίας).

Το ερωτηματολόγιο του καθηγητή πλαισιώνεται με δημογραφικά στοιχεία που αφορούν:

1. Το φύλο και την ηλικία του ερωτώμενου.
2. Την οικογενειακή του προέλευση (κοινωνικοοικονομική προέλευση).
3. Την οικογενειακή του κατάσταση.

4. Την υπηρεσιακή του κατάσταση³.

Με βάση τα παραπάνω διαμορφώθηκαν οι εξής βασικές υποθέσεις - (ερωτήματα):

1. Κατά πόσο τα κοινωνικά-δημογραφικά χαρακτηριστικά των καθηγητών βρίσκονται ή όχι σε συσχέτιση με εκδηλώσεις επιείκιας ή αυστηρότητας.
2. Ποιος είναι κυρίως ο τομέας όπου εκδηλώνεται η επιείκια ή η αυστηρότητα από τους καθηγητές.
3. Κατά πόσο υπάρχει συνάφεια μεταξύ τρόπου συμπεριφοράς και επιστημονικής ειδικότητας.
4. Κατά πόσο διαφοροποιείται στον τρόπο απάντησης των επιμέρους ερωτημάτων ο πληθυσμός του δείγματος.

3. Μεθοδολογία

Η έρευνα βασίστηκε σε ένα δείγμα 791 καθηγητών από 190 Γυμνάσια και Λύκεια όλης της χώρας. Η επιλογή του δείγματος έγινε με βάση τη σειρά των καθηγητών στη μισθολογική κατάσταση του σχολείου τους, κριτήριο-τεχνική που εξασφάλισε την τυχαία και αντιπροσωπευτική συμμετοχή τους στο δείγμα της έρευνας.

Τα ερωτηματολόγια πριν την οριστική τους διατύπωση, δοκιμάστηκαν με μια PILOT STUDY σε καθηγητές του Λεκανοπεδίου Αττικής.

Η στατιστική επεξεργασία βασίστηκε στην συναγωγή συμπερασμάτων από διασταύρωση χαρακτηριστικών.

Η υπεροχή τέτοιων συμπερασμάτων έναντι εκείνων που προκύπτουν από απλή παράθεση ποσοστιαίων χαρακτηριστικών μπορεί να φανεί, κατά τη γνώμη μας, από μερικά παραδείγματα:

Σε ορισμένα σημεία της έρευνας δύο συνδυασμοί απαντήσεων των καθηγητών μας δίνουν μια όχι πολύ ξεκαθαρισμένη εικόνα των απόψεών τους για την ομαδική ζωή και δραστηριότητα των μαθητών. Αφ' ενός έχουμε τρεις δηλώσεις:

	%
α) Πάντα ενθαρρύνω κάποια ομαδική δραστηριότητα των μαθητών	41,4
β) Συχνά ενθαρρύνω κάποια ομαδική δραστηριότητα των μαθητών	41,7
(α) + (β)	83,1
γ) Η ενασχόληση ενός μαθητή με τις μαθητικές κοινότητες δεν ζημιώνει την επίδοσή του.	74,7

Και αφ' ετέρου τρεις άλλες:

- δ) Οι σχολικές εκδηλώσεις δε οργανώνονται καλύτερα από μαθητές 69,4
 ε) Οι μαθητικές κοινότητες δεν βοηθούν στη λύση προβλημάτων 65,0
 στ) Χρειάζονται αυστηρότεροι κανονισμοί 62,1

Πέρα από τη διερεύνηση αν αυτές οι δύο ομάδες δηλώσεων αντιφάσκουν πράγματι μεταξύ τους, πιο ενδιαφέρον είναι να εξετάσουμε πώς αυτοί οι τρόποι απάντησης διαπλέκονται με όλους τους υπόλοιπους 333 του ερωτηματολογίου.

Αυτό είναι επίσης επιβεβλημένο στις περιπτώσεις όπου οι αντίθετες απαντήσεις είναι περίπου ισοδύναμες π.χ.

- Συχνά τεστ εξασφαλίζουν το ενδιαφέρον των μαθητών
 Ναι: 44,8% Όχι: 51,7%

– Καθηγητές βασικών μαθημάτων εκτιμούν καλύτερα τον χαρακτήρα των μαθητών

Ναι: 52,7% Όχι: 43,1%

Πίνακες που περιέχουν διασταυρωμένα στοιχεία μπορούν να αναλυθούν με την κλασική μέθοδο συσχέτισης ποιοτικών μεταβλητών, του Χ τετράγωνο (χ^2). Θα χρειάζονταν όμως μερικές εκατοντάδες τέτοιοι πίνακες και ισάριθμες αναλύσεις αν θα θέλαμε να συσχετίσουμε όλες τις μεταβλητές ανά δύο.

Έτσι για τη στατιστική επεξεργασία των δεδομένων μας επέλεξαμε δύο μεθόδους της πολυδιάστατης Παραγοντικής Ανάλυσης Δεδομένων: την Πολλαπλή Ανάλυση Αντιστοιχιών, για να διαπιστώσουμε ποια κριτήρια ταξινομούν τα δύο δείγματα και την Ιεραρχική Ταξινόμηση, προκειμένου να εξαγάγουμε μία τυπολογία, βασισμένη στα αντίστοιχα κριτήρια ταξινόμησης.

Τα παραπάνω εξαγόμενα: κριτήρια ταξινόμησης και τυπολογία εξαρτώνται μόνο από τον τρόπο που τα χαρακτηριστικά-απαντήσεις των ερωτηματολογίων σχετίζονται μεταξύ τους στο εσωτερικό του δείγματος. Και εφ' όσον πρόκειται για συσχετίσεις, η συχνότητα εμφάνισης κάποιου χαρακτηριστικού δεν παίζει αποφασιστικό ρόλο. Ένα χαρακτηριστικό, δηλαδή, που δεν εμφανίζεται συχνά μπορεί να συσχετίζεται στενότερα με άλλα χαρακτηριστικά και να αποδεικνύεται έτσι ως σημαντικότερο από άλλα.

4. Δεδομένα και πορίσματα της έρευνας

4.1. Τα δεδομένα της έρευνας

Η επιλογή του δείγματος έγινε με βάση τη σειρά των καθηγητών στην μισθολογική κατάσταση του σχολείου τους, κριτήριο-τεχνική που εξασφάλισε την τυχαία και αντιπροσωπευτική συμμετοχή τους στο δείγμα της έρευνας.

Οι καθηγητές που συμπεριλήφθηκαν στην έρευνα ανήκουν στις εξής ειδικότητες:¹

1. Θεολόγοι	55	6,95%	9. Φυσικής Αγωγής	8	1,01%
2. Φιλολόγοι	359	45,89%	10. Μηχανικοί	21	2,65%
3. Μαθηματικοί	118	14,92%	11. Νομικοί-Πολ.Επ.	2	0,25%
4. Φυσικοί-Χημ.-Βιολ.	120	15,17%	12. Γεωπόνοι	4	0,51%
5. Γαλλικής φιλολ.	23	2,91%	13. Τεχνολόγοι	4	0,51%
6. Αγγλικής φιλολ.	50	6,32%	14. Λοιπών ΤΕΙ	12	1,51%
7. Οικονομολόγοι	4	0,51%	15. Ωδικής	2	0,25%
8. Κοινωνιολόγοι	9	1,14%			
ΣΥΝΟΛΟ				791	100,00%

Χρόνος εκπαιδευτικής υπηρεσίας των καθηγητών

1. Μέχρι 5 χρόνια (νεοδιόριστοι)	33,5%
2. Από 6-10 χρόνια	31,7%
3. Από 11-20 χρόνια	29,7%
4. Από 21-35 χρόνια	5,1%
ΣΥΝΟΛΟ	100,0%

Ηλικία των καθηγητών του δείγματος:

1. Κάτω των 30 ετών	21%
2. Από 31-40 ετών	58,5%
3. Άνω των 40 ετών	20,0%
ΣΥΝΟΛΟ	100,0%

Οικογενειακή κατάσταση:

1. Άγαμοι	27,3%
2. Έγγαμοι	70,9%
3. Δεν έχουν παιδιά	37,9%
ΣΥΝΟΛΟ	100,0%

Σχολική-υπηρεσιακή προέλευση των καθηγητών:

1. Από Γυμνάσιο	62,7%
2. Από Λύκειο	37,3%
ΣΥΝΟΛΟ	100,0%

4.2. Αποτελέσματα

4.2.1. Η Πολλαπλή Ανάλυση Αντιστοιχιών

Η Πολλαπλή Ανάλυση Αντιστοιχιών μας επέτρεψε να διακρίνουμε (ταξινομήσουμε) τους καθηγητές σε σχέση με:

– Την επιείκεια ή την αυστηρότητά τους προς τους μαθητές (1ος άξονας).

– Αν απαντούν με έμφαση, κυρίως κατά προτίμηση του «πάντα» ή του «ποτέ» ή δεν εκφράζουν γνώμη («Δεν έχω γνώμη») (2ος άξονας).

– Αν επιλέγουν άλλους τρόπους απάντησης («κάτι άλλο» ή «συνδυασμό απαντήσεων») από τους υποδεικνυόμενους ή απαντούν με επιφύλαξη (3ος άξονας).

– Τα κοινωνικά και δημογραφικά τους χαρακτηριστικά (4ος άξονας).

4.2.2. Η Ιεραρχική Ταξινόμηση

Τα αποτελέσματα της Ιεραρχικής Ταξινόμησης φαίνονται στην παρακάτω παράσταση (δενδρόγραμμα κλάσεων).

4.2.3. Παρουσίαση και σχολιασμός προβολικών επιπέδων

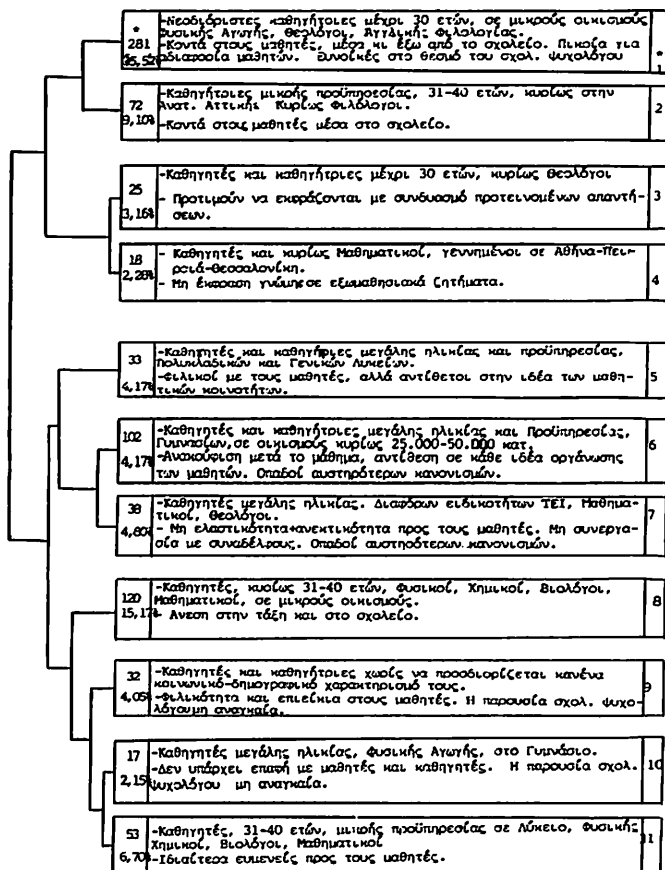
Στα προβολικά επίπεδα που δημιουργούν οι παραγοντικοί άξονες 1 και 2, 1 και 3 και 2 και 3 προβάλλουμε το κέντρο βάρους των κλάσεων (Κλ.) της τυπολογίας και μερικά από τα κοινωνικά χαρακτηριστικά: τον τύπο και τη θέση υπηρεσίας των καθηγητών, το χρόνο προϋπηρεσίας τους, την ηλικία τους και την ειδικότητά τους. Σ' αυτά μπορούμε να διαπιστώσουμε τόσο τη γεινίαση όσο και τη διαφοροποίηση χαρακτηριστικών (από τη θέση τους στο επίπεδο) σε σχέση με το συνδυασμό του 1ου με το 2ο, του 1ου με το 3ο καθώς και του 2ου με το 3ο κριτήριο ταξινόμησης (στα προβολικά δηλαδή επίπεδα 1×2 , 1×3 , 2×3).

Τα κυριότερα συμπεράσματα που προκύπτουν είναι τα εξής:

α) Η πρώτη και ένατη κλάση βρίσκονται η μία κοντά στην άλλη και στα τρία προβολικά επίπεδα. Έτσι οι κλάσεις 1 και 9 βρίσκονται στο τεταρτημόριο της επιείκειας και της μη έκφρασης γνώμης (Επιπ. 1×2), της επιείκειας και της επιφυλακτικότητας (Επιπ. 1×3) και της επιφυλακτικότητας και της μη έκφρασης γνώμης (Επιπ. 2×3).

β) Και στα τρία προβολικά επίπεδα, των τριών πρώτων αξόνων, δηλαδή κατά τους συνδυασμούς των τριών πρώτων κριτηρίων ταξινόμησης, υπάρχει πάντα αντίθεση μεταξύ του ζεύγους

Η ΤΥΠΟΛΟΓΙΑ ΤΩΝ ΚΑΘΗΓΗΤΩΝ

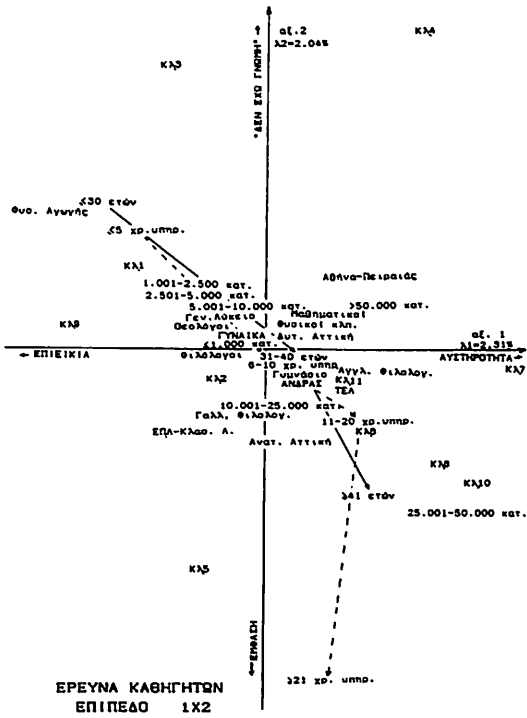

* Αριθμός και ποσοστό καθηγητών που συγκροτούν την κλάση
** α/α της κλάσης

κλάσεων 1 και 2 όπου υπάρχουν καθηγήτριες και της τριάδας των κλάσεων 7, 8, 11 όπου υπάρχουν άνδρες καθηγητές. Παρατηρούμε ότι σύμφωνα με το προβολικό επίπεδο 1×2, οι γυναίκες είναι γενικά επιεικέστερες από τους άνδρες, σύμφωνα δε με το επίπεδο 2×3, οι καθηγήτριες απαντούν γενικά πιο επιφυλακτικά από τους καθηγητές.

Σύμφωνα με τα δύο αυτά επίπεδα προκύπτει επίσης ότι η απάντηση με έμφαση δεν είναι μόνο γνώρισμα ανδρών.

γ) Η τέταρτη κλάση, στην οποία δεσπόζουσα θέση έχει το «Δεν έχω γνώμη», βρίσκεται πάντα απομακρυσμένη από τις άλ-

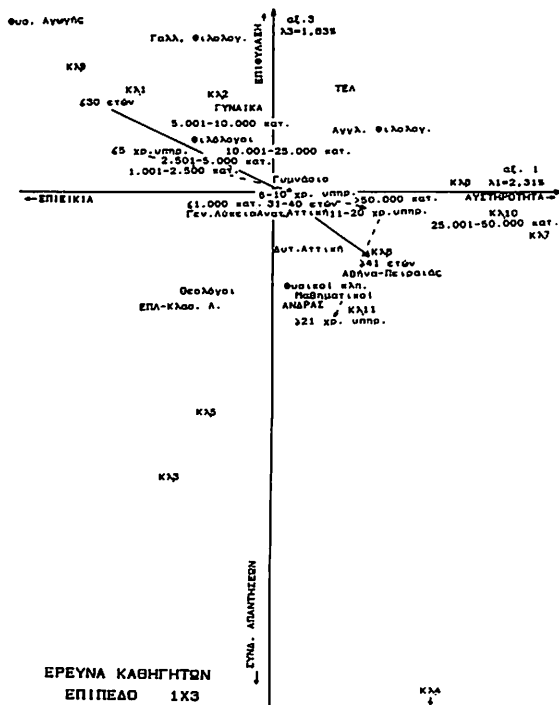
λες. Πιο κοντά της βρίσκεται η τρίτη κλάση όπου οι καθηγητές προτιμούν να απαντήσουν με κάποιο τρόπο απάντησης διαφορετικό απ' αυτούς που υποδεικνύονται. Το πρώτο κριτήριο (αυτό της επιείκιας και αυστηρότητας) τις τοποθετεί, την μεν τρίτη κλάση προς την πλευρά μάλλον της επιείκιας, ενώ την τέταρτη προς την πλευρά μάλλον της αυστηρότητας (βλ. επιπ. 1x2, 1x3).

δ) Το περιεχόμενο των κλάσεων 5 και 10 δεν αφήνει αμφιβολία ότι αυτές διαφοροποιούνται επίσης από το κριτήριο επιείκιας-αυστηρότητας (βλ. επιπ. 1x2, 1x3).

ε) Είπαμε ότι οι κλάσεις 1 και 9 βρίσκονται πάντα κοντά. Παρ' όλα αυτά η 9 βρίσκεται πιο κοντά στην επιείκια από την 1 (σε όλα τα επίπεδα).

στ) Το δεύτερο κριτήριο ταξινόμησης, δηλ. η διαφορά μεταξύ εμφαντικών δηλώσεων και μη έκφρασης γνώμης, διαφοροποιεί την δεύτερη κλάση από δύο άλλες κλάσεις επιείκιας, την πρώτη και την ένατη. Η δεύτερη κλάση βρίσκεται προς την πλευρά της έμφασης (επιπ. 1x2, 2x3).

ζ) Το τρίτο κριτήριο ταξινόμησης, δηλαδή η διαφορά μεταξύ

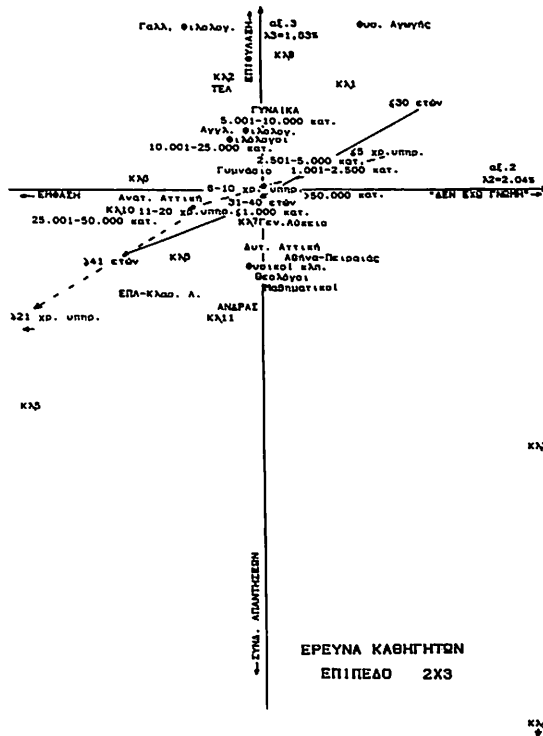
επιφυλακτικότητας και επιλογής άλλου τρόπου απάντησης, διαφοροποιεί ελαφρώς τις κλάσεις 6 και 10, στις οποίες δεν διαφαίνεται συνεργασία και εμπιστοσύνη προς τους μαθητές, τοποθετώντας την έκτη κλάση προς την πλευρά της επιφυλακτικότητας.

η) Το ίδιο κριτήριο διαφοροποιεί δύο κατηγορίες καθηγητών 31-40 ετών: την δεύτερη κλάση με καθηγήτριες Φιλολόγους και την όγδοη με άνδρες καθηγητές Φυσικούς - Χημικούς - Βιολόγους και Μαθηματικούς. Παρατηρούμε ότι προς την πλευρά της επιφύλαξης βρίσκονται οι γυναίκες.

θ) Πιο επιφυλακτικοί γενικά είναι οι φιλόλογοι από τους Θεολόγους.

ι) Τέλος, διαφαίνεται ότι οι Μαθηματικοί και οι Φυσικοί - Χημικοί - Βιολόγοι, βρίσκονται πάντα κοντά με τους τρεις πρώτους τρόπους ταξινόμησης του δείγματος.

Θα περάσουμε τώρα σ' ένα σύντομο σχολιασμό των κοινωνικών-δημογραφικών χαρακτηριστικών που υπάρχουν στα τρία προβολικά επίπεδα. Πρέπει να επισημάνουμε ότι ένα χαρακτηριστικό όπως π.χ. «ΜΑΘΗΜΑΤΙΚΟΣ» ανήκει στις κλάσεις 4, 7, 8, 11. Η θέση του λοιπόν στα προβολικά επίπεδα βρίσκεται ακριβώς με-

ταξύ των τεσσάρων αυτών κλάσεων.

Αν ένα από τα χαρακτηριστικά βρίσκεται πιο κοντά σε μία κλάση που το περιέχει από μια άλλη, αυτό οφείλεται στο γεγονός ότι στην κλάση αυτή παίζει πιο σημαντικό ρόλο. Για παράδειγμα η ηλικία μικρότερη ή ίση των 30 ετών βρίσκεται πιο κοντά την πρώτη κλάση απ' ότι στην τρίτη γιατί στην πρώτη ο ρόλος της είναι πιο σημαντικός.

Στα προβολικά επίπεδα σημειώσαμε επίσης δύο χρονολογικές εξελίξεις: της ηλικίας, με συνεχή γραμμή και της προϋπηρεσίας με διακεκομμένη. Το γεγονός αυτό μας υποδεικνύει ότι σε γενικές γραμμές η μεγαλύτερη ηλικία συμβαδίζει με την αυστηρότητα και την τάση για έμφαση. Προς την έμφαση επίσης τείνει και η μεγάλη προϋπηρεσία, μετά όμως το χαρακτηριστικό 20 χρόνια υπηρεσίας, η αυστηρότητα κάμπτεται.

Στους οικισμούς μέχρι 10.000 κατοίκων συναντάμε γενικά καθηγητές περισσότερο επιεικείς.

Το χαρακτηριστικό της επιφυλακτικότητας απαντάται μεταξύ καθηγητών γενικά στους οικισμούς από 2.500 έως 25.000 κατοίκους.

Τέλος, περισσότερο απόλυτη τοποθέτηση έχουν οι καθηγητές σε πόλεις από 10.000 έως 50.000 κατοίκους, παρά στους υπόλοιπους οικισμούς, όπως Αθήνα - Πειραιά και στη Δυτική Αττική.

4.3. Τα κυριότερα πορίσματα

Κάνοντας τον απολογισμό της έρευνας μας αυτής που είχε βασικό στόχο να ανιχνεύσει πώς μπορούν να ταξινομηθούν οι Έλληνες καθηγητές της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης με βάση την αυταρχική-αυστηρή, τη δημοκρατική-επιεική ή την ανεξέλεγκτη-αδιάφορη ή και ουδέτερη συμπεριφορά μπορούμε να επισημάνουμε τα εξής:

1. Τα αμιγή κοινωνικά-δημογραφικά χαρακτηριστικά των καθηγητών υπερτερούν σε σημαντικότητα από τα αμιγή ψυχολογικά-παιδαγωγικά, όταν και τα δύο είδη χαρακτηριστικών έχουν την δυνατότητα να παίξουν πρωτεύοντα ρόλο (στην πρώτη δηλαδή ανάλυση). Οποσδήποτε όμως, σ' όλες τις περιπτώσεις τα πρώτα συνδυάζονται με τα δεύτερα, δημιουργώντας ομαδοποιήσεις χαρακτηριστικών. Αξιοσημείωτη εξαίρεση έχουμε στο σημείο όπου η μη έκφραση γνώμης στα εξω-μαθησιακά ζητήματα υπερτερεί από τα κοινωνικά-δημογραφικά χαρακτηριστικά.

2. Η αυστηρότητα ή η επιεικία είναι στατιστικά σημαντικότερες, όταν αφορούν εξω-μαθησιακά ζητήματα.

3. Αξιοσημείωτη είναι η αντίθεση που δημιουργείται μεταξύ καθηγητών που εκφράζουν την άποψή τους με έμφαση και εκείνων που προτιμούν να μην την εκφράσουν, σε βαθμό που γίνεται σκόπιμη μία περαιτέρω διερεύνηση της δεύτερης αυτής κατηγορίας καθηγητών.

4. Ο συνδυασμός κοινωνικών-δημογραφικών χαρακτηριστικών με ψυχολογικά-παιδαγωγικά φαίνεται ότι δεν είναι μονοσήμαντος. Σ' όλο το μήκος της ανάλυσης οι εκδηλώσεις αυστηρότητας ή επιεικίας συνδυάστηκαν κατά πολλούς τρόπους με την ηλικία των καθηγητών, την ειδικότητά τους, τον τόπο όπου υπηρετούν κ.λπ. Έτσι:

α) Ενώ η νεαρή ηλικία συνδυάζεται εν γένει με ευμενή διάθεση προς τους μαθητές, μια μεγάλη ομάδα νέων καθηγητών δηλώνει ότι βρίσκεται κοντά στους μαθητές μέσα και έξω από το σχολείο, την ίδια στιγμή που μια αρκετά μικρότερη ομάδα δηλώνει ότι σπάνια αναβάλλει ένα προγραμματισμένο διαγώνισμα ή τεστ και ότι σπάνια ενθαρρύνει ομαδική δραστηριότητα των μαθητών.

β) Στο χώρο πάντα της ελαστικής συμπεριφοράς απέναντι στους μαθητές που εκδηλώνουν κυρίως καθηγήτριες, συναντούμε αφ' ενός τις ειδικότητες Φυσικής Αγωγής, Θεολογίας και Αγγλικής Φιλολογίας, σε σχολεία περιοχών με πληθυσμό μέχρι 10.000 κατοίκων, με προϋπηρεσία μέχρι 5 ετών και ηλικία μέχρι 30 ετών και αφ' ετέρου Φιλολόγους σε σχολεία της Ανατολικής Αττικής και πόλεων 10.000-25.000 κατοίκων, λίγο μεγαλύτερης ηλικίας και προϋπηρεσίας. Και στις δύο περιπτώσεις οι καθηγήτριες φαίνεται να ζητούν πάντα την βοήθεια συναδέλφων τους για διδακτικά ζητήματα. Στη δεύτερη, όμως, ομάδα δεν υπάρχει συμμετοχή σε εξωσχολικές εκδηλώσεις των μαθητών, ενώ στην πρώτη, παρόλο ότι υπάρχει στενή επαφή με μαθητές, διαφαίνεται το παράπονο ότι συχνά οι καθηγήτριες προσκρούουν στην αδιαφορία των μαθητών.

γ) Η μεγάλη ηλικία και προϋπηρεσία των καθηγητών συνδυάζονται με μη αποδοχή των μαθητικών κοινοτήτων, αλλά υπάρχει σαφής διάκριση μεταξύ της αντιμετώπισης των μαθησιακών ζητημάτων με ανοιχτή διάθεση και της αρνητικής τοποθέτησης απέναντι σε ζητήματα τόσο διδακτικά όσο και σχέσεων με μαθητές, που επισφραγίζεται με τη δήλωση ότι χρειάζονται αυστηρότεροι κανονισμοί.

δ) Η εκτίμηση από ελάχιστους καθηγητές (4,2%) ότι η παρουσία σχολικού ψυχολόγου δεν θα βοηθούσε να αντιμετωπιστούν ορισμένα προβλήματα σχολικής ζωής συμβαδίζει με τη δήλωση ότι η παρέμβαση των μαθητών κατά τη διδασκαλία είναι πάντα ενοχλητική.

ε) Η ειδικότητα των καθηγητών σπάνια συνδυάζεται μονοσήμαντα με ψυχολογικά-παιδαγωγικά χαρακτηριστικά. Έτσι υπάρχουν «επιεικείς» Θεολόγοι και Μαθηματικοί που δεν καλύπτονται από τις δυνατότητες απάντησης που τους προσφέρει το ερωτηματολόγιο και ταυτόχρονα Μαθηματικοί μεγάλης ηλικίας και προϋπηρεσίας που χαρακτηρίζονται μάλλον από αυστηρότητα.

Οι Μαθηματικοί, που παρουσιάζονται επιεικείς, συχνά «δεν εκφράζουν γνώμη» για θέματα σχολικής ζωής, επιφύλαξη που οφείλεται ίσως στη γνωστή, λόγω ειδικότητας, τάση λεπτολογίας και ακριβολογίας.

5. Το δείγμα διαφοροποιείται από μια βασική και από δύο δευτερεύουσες αντιθέσεις. Αναλυτικότερα:

α) Οι καθηγητές διαφοροποιούνται πρωταρχικά ως προς την επιεική, αυστηρή, ή αδιάφορη τοποθέτησή τους σε ζητήματα μαθησιακά ή στις σχέσεις τους με τους μαθητές.

β) Σε δεύτερο επίπεδο διαφοροποιούνται από την αυτοπεποί-

θηση ή την επιφυλακτικότητα στις δηλώσεις τους. Η επιφυλακτικότητά τους αυτή μπορεί να ερμηνευτεί είτε ως επιστημονική στάση είτε ως τοποθέτηση προς το ερωτηματολόγιο.

γ) Στο δείγμα υπάρχει ακόμη αντίθεση μεταξύ εμφαντικών δηλώσεων και αποφυγής έκφρασης συγκεκριμένης γνώμης ή εκλογής τρόπων απάντησης που δεν υποδεικνύονται από τα ερωτηματολόγια (π.χ. «συνδυασμός απαντήσεων»).

6. Οι πιο νέοι καθηγητές, που υπηρετούν σε μικρούς οικισμούς και ζουν κοντά στους μαθητές τους, παρουσιάζονται με έντονη διάθεση να επιτελέσουν καλύτερα το έργο τους και μέμφονται τους μαθητές για αδιαφορία.

7. Οι καθηγητές που κρατούν σε απόσταση τους μαθητές είναι εκπαιδευτικοί μεγάλης ηλικίας. Αυτοί απορρίπτουν την ιδέα οργάνωσης των μαθητών σε μαθητικές κοινότητες ή πολιτικές νεολαίες.

Ακόμη θεωρούν ότι οι μαθητές είναι οι μόνοι υπεύθυνοι σε περίπτωση που η επίδοσή τους δεν είναι καλή.

8. Οι νέοι καθηγητές, που υπηρετούν σε μικρούς οικισμούς, έχουν βασικό κριτήριο του «σωστού μαθητή» το ήθος. Η θέση τους αυτή σε συνάρτηση με την διαφαινόμενη παραπάνω πικρία τους για την αδιαφορία των μαθητών αποκτά ιδιαιτερότητα.

9. Οι καθηγητές τους που απαντούν με επιφυλακτικότητα πιστεύουν ότι τόσο ο σωστός μαθητής όσο και ο αποδεκτός καθηγητής χαρακτηρίζονται από ένα «συνδυασμό γνωρισμάτων».

10. Τη μεγαλύτερη άνεση γενικά στην εκπαιδευτική διαδικασία φαίνεται να έχουν οι καθηγητές του κλάδου ΠΕ4 (Φυσικοί, Χημικοί, Βιολόγοι, κλπ.).

5. Παιδαγωγική αξιοποίηση των πορισμάτων – Επισημάνσεις

1. Μια σημαντική, από άποψη εκπαιδευτικής και παιδαγωγικής αξιοποίησης διαπίστωση, είναι η διαφοροποίηση των καθηγητών σε ότι αφορά το μοντέλο του αυστηρού και αυταρχικού, του δημοκρατικού (επιεικούς) και του ανεξέλεγκτου ή αδιάφορου καθηγητή, ανεξάρτητα από την ειδικότητά τους. Κατά συνέπεια οι γενικευτικές εκτιμήσεις για τη συμπεριφορά ορισμένης ειδικότητας καθηγητών σε ότι αφορά την αυταρχικότητα ή την αδιαφορία τους κ.λπ. είναι οπωσδήποτε ανεπίτρεπτες.

2. Ενδιαφέρουσα είναι επίσης η διαφοροποίηση των καθηγητών με βάση το χαρακτηριστικό της ηλικίας. Οι νεότεροι καθηγη-

τές είναι ως επί το πλείστον πιο επιεικείς. Από τους μεγαλύτερους σε ηλικία καθηγητές οι περισσότεροι τηρούν συντηρητική στάση. Υπάρχουν ωστόσο μεγάλοι σε ηλικία καθηγητές που μπορεί να μη ενθαρρύνουν ιδιαίτερα την αυτενέργεια των μαθητών, τους αντιμετωπίζουν όμως με φιλική διάθεση και κατανόηση (στάση που στα πλαίσια της παραδοσιακής παιδαγωγικής αντίληψης ανήκει σε ό,τι ονομάζουμε «πατρική» συμπεριφορά).

3. Μια άλλη επίσης αξιοπρόσεκτη διαπίστωση είναι το ότι ένα μέρος των καθηγητών είναι επιφυλακτικοί στις κρίσεις τους. Το γεγονός αυτό μπορεί να θεωρηθεί ως ένδειξη ιδιαίτερης ωριμότητας της αξιολογικής και κοινωνικής θέσης τους και κατά συνέπεια ως θετική προϋπόθεση για παραπέρα προβληματισμό και συνειδητοποίηση του ρόλου τους και ακόμη για αποδοχή των νέων επιστημονικών και δημοκρατικών δεδομένων στην αγωγή και στις ανθρώπινες σχέσεις.

Το τελευταίο φανερώνει και την ετοιμότητά τους για παιδαγωγική και ψυχολογική επιμόρφωση η οποία ως γνωστό σε ορισμένες ειδικότητες είναι τελείως ανύπαρκτη.

Υποσημειώσεις

1. Η έρευνα αυτή αποτέλεσε το Α' σκέλος μιας ευρύτερης μελέτης που συμπληρώνεται με παρόμοιο ερωτηματολόγιο σε μαθητές (4.583) Γυμνασίου και Λυκείου.

2. Βλ. ενδεικτικά: Παπαδόπουλου Ν.Γ., *Ψυχολογία*, 1992, σ. 182 και Τερλεξή Π., *Ο αυταρχικός άνθρωπος*, 1975, σ. 32, 125, 161.

3. Για τη σύνταξη των ερωτηματολογίων λήφθηκαν υπόψη και τα ερωτηματολόγια του Δρα Tanzer του Παν/μίου του Innsburch με το ίδιο θέμα, που ο Ν. Παπαδόπουλος συνάντησε στο συνέδριο ψυχολογίας στο Mainz το 1988, λίγους μήνες μετά την εισήγηση του θέματος για έρευνα στο Παιδαγωγικό Ινστιτούτο. Το γεγονός της παράλληλης σύμπτωσης της έρευνας αυτού του θέματος και από ερευνητή άλλης χώρας δείχνει και την ευρύτερη επικαιρότητά του.

Επιλεκτική βιβλιογραφία

Α. Ξένη βιβλιογραφία

Amidon, E/Flanders, N.: *The role of the teacher in the classroom*, Mineapolis, 1967.

Aderson, H.H., Brewer J.E.: *Studies of teacher's classroom personalities: Effects of teacher's dominative and integrate contacts on children's classroom behavior*, App. Psychol. Mon., 1946.

- Benzecri J.-R., *L'Analyse des Correspondances* Paris, 1979.
- Betzen, K./Nipkow, K.E.: (Hrsg.), *Der Lehrer in Schule und Gesellschaft*, München, 1976.
- Brunner, R., *Lehrverhalten*, PADERBORN, 1978.
- Clarke, J., «The Image of the Teacher», *British - journal of Educ. Research* (1968).
- Combe, A., *Kritik der Lehrerrolle Voraussetzungen und soziale Folgen des Lehrerbewusstseins*, München, 1971.
- Doring, K.W., *Lehrer: Forschung-Theorie-Praxis*, Weinheim, 1980.
- Doring, W.O., *Untersuchungen zur Psychologie des Lehrers*, Leipzig, 1925.
- Gerner, B., *Lehrersein heute. Erwartungen, Stereotype, Prestige*, Darmstadt, 1981.
- Glanzel, H., *Lehren als Beruf*, Haanover, 1967.
- Groschel, H. (Hrsg.), *Das Lehrer-Schülerverhalten in Enziehung und Unterricht*, München, 1975.
- Jackson, P./Lahaderne, H., «Inequalities of teacher-pupil contact» *Psychology in the Schools*, 1967, p. 204-208.
- Kern, H.J., *Lehrer-und Schülerverhalten*, Kohlhamer, 1976.
- Kirsten, R.E., *Lehrerverhalten: Untersuchungen und Interpretat*, Stuttgart, 1973.
- Lange-Garritzen, H., *Strukturkonflikte des Lehrerberufes*, Düsseldorf, 1972.
- Lasogga F., «Problemfragebogen für Schule und Unterricht» (PSU), *Diagnostica* 1987, 33 Heft 2, s. 123-132.
- Lewin, K., *Psychologie dynamique*, Paris, PUF, 1959.
- Reichwein, R., *Autorität und autoritärer Verhalten bei Lehrer*, «Neue Sammlung» 1967.
- Reinhardt, S., *Die Konfliktstruktur der Lehrerrolle*, Ztsche, f. Pad. (1978).
- Ryans, D.G., *Characteristics of Teacher's*, Washington, 1960
- Rosel. M., *Was heisst Lehrerrolle*, «Neue Sammlung», (1974).
- Schefer, G., *Das Gesellschaftsbild des Gymnasiallehrers*, Giessen, 1969.
- Schmitt, G., *Beruf und Rolle des Lehrers*, Pavensburg, 1976.
- Schneider, F., *Psychologie des lehrerberufes*, Köln, 1923.
- Schuls, W., Teschner W. P. und Voigt, J.: *Verhalten in Unterricht Seine Erfassung durch Beobachtungsverhalten*, Ingernkamp, K. (Hrg.) *Beobachtung und Analyse von Unterricht*, Weiheim, 1973.
- Striebrck, H., «Hochschullebner in der Schule», *Die Dt. Schule* 6, 1970, s. 334-336.
- Tausch, A., *Empirische Untersuchungen über das Verhalten von Lehrern gegenüber Kindern in erziehungsschwierigen Situationen*, «Ztsch. f.exp.u. angew. Psychol» 1958.
- Tausch, R.u.A.M., *Erziehungspsychologie*, Göttingen 1977 und 1979.
- Ulich, K., *Lehrerberuf und Schulsystem*, München, 1978.
- Westenwood, L.J., «The role of the teacher», *Educational Research* 1966/67.
- Wilson, B.J., «The teacher's role», *British Journal of Sociology* (1962).
- Watzlawick, P. et al, *Pragmatics et Human Communication*, New York, Norton and Company, 1967.
- Zeiber, H., *Gymnasiallehrer und Reformen*, Stuttgart, 1973.

Β. Ελληνική βιβλιογραφία

- Γέρου Θ., *Προβληματική στην Εκπαίδευση*, Εκδόσεις Τολίδη, Αθήνα, 1975.
- Δημαράς Αλέξης, *Η μεταρρύθμιση που δεν έγινε*, τόμος α, Αθήνα, 1973.
- Κασσωτάκης Μ., *Η αξιολόγηση της επιδόσεως των μαθητών*, Αθήνα, Γρηγόρης, 1981.
- Λαμπίρη-Δημάκη, *Προς μίαν Ελληνικήν Κοινωνιολογία της Παιδείας*, 2 τόμοι, Αθήνα, 1974.
- Morisson A./Mc Intyre, *Δάσκαλοι και Διδασκαλία* (μετφ. Νταλάκα, Θ.) Εκδ. Δίπτυχο, 1975.
- Ξωχέλλης Π., *Το εκπαιδευτικό έργο ως κοινωνικός ρόλος*. Παιδαγωγική και Εκπαίδευση II, Εκδ. Αφοί Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη, 1984.
- Παπαγεωργίου-Σεφερτζή, «Αυταρχική εκπαίδευση και σχολικός χώρος», *Σύγχρονη Εκπαίδευση*, 14, 1983.
- Παπαδόπουλος Γ. Νίκος, *Ψυχολογία*, Σύγχρονα Θέματα, Αθήνα, 1992 (3η έκδοση).
- Παπαδόπουλος Γ. Νίκος, *Ψυχολογία*, Αθήνα, 1992 (2η έκδοση).
- Παπαδόπουλος Γ. Ν., «Εκπαιδευτική Μεταρρύθμιση και σχολικά προγράμματα – Ψυχολογική και συγκριτική θεώρηση», *Περιοδ. Οικονομία και Κοινωνία*, Ιούνιος, 1981.
- Stout, I. - Laugdon, G., «Σχέσεις Γονιών - Δασκάλων», *Σειρά: Τι λέει η Έρευνα στο Δάσκαλο* (Μετάφραση: Παπαϊωάννου), Α. Εκδ. Επιμ., Στεφάνου Κων/νος, Λευκωσία, 1967.
- Τσιμπούκη, Κ., «Τα χαρακτηριστικά του δημοκρατικού και αυταρχικού δασκάλου», *Επιστημονική Επετηρίδα του Δ.Δ.Ε.*, Αθήνα, 1978.
- Τερλεξής, Π., *Ο αυταρχικός άνθρωπος*, Αθήνα, Παπαζήσης, 1975 (2η έκδοση).
- Φλουρή, Γ., «Δάσκαλοι, διδασκαλία και η αποτελεσματικότητά τους», *Νέα Παιδεία*, 1982.

